

*Денисюк І.С.,
аспірант НПУ ім. М. П. Драгоманова,
науковий співробітник лабораторії
естетичного виховання та мистецької освіти
ІПВ НАПН України,
М. Київ*

Феномен музичної імпровізації у професійній діяльності вчителя музики

Анотація. У статті розкрито феномен музичної імпровізації. З'ясовано її практичне значення у виконавській та педагогічній діяльності вчителя музики. Досліджено проблеми і специфіку застосування імпровізаційних навичок в інструментально-виконавській практиці. Визначено сутність та зміст навичок імпровізації майбутнього вчителя музики.

Ключові слова: імпровізація, навички імпровізації, вчитель музики, інструментально-виконавська діяльність.

Професійна підготовка вчителя музики є складним і довготривалим процесом, і передбачає набуття цілої низки професійних компетентностей, серед яких важливу роль відіграє інструментально-виконавська діяльність, адже вчитель музики – це свого роду універсал, в якому воєдино злилися виконавець, композитор, концертмейстер, хормейстер. Він повинен добре володіти музичним інструментом, бути хорошим концертмейстером, а також вміти створювати музику на підґрунті музичних знань відповідно до власного творчого чуття. Така творча самореалізація та вміння розмовляти мовою музики є найціннішими у його діяльності, і найкраще реалізуються через імпровізацію.

Мистецтво імпровізації здавна було об'єктом уваги педагогів-музикантів. У науковій літературі ця проблема широко висвітлюється у

працях Е. Барбана, О. Баташова, Д. Бейкера, Д. Бейлі, Й. Берендта, Е. Борнмена, І. Бриля, М. Грідлі, Д. Кірнарської, В. Конен, Дж. Кокера, Ю. Козирьова, Ю. Кінуса, Е. Куніна, О. Маклигіна, С. Мальцева, Ю. Маркіна, Дж. Мехігана, А. Одер, Дж. Рассела, А. Розенблата, О. Степурко, С. Фінкельстайна, Л. Фезера, Г. Шатковського, Г. Шуллера, В. Шуліна. О. Хромушина.

Серед сучасних досліджень в галузі навчання імпровізації варто відмітити роботи науковців О. Безпалова, Г. Зайцевої, О. Зудіної, Б. Іофіса, Д. Лівшиця, І. Овчарова, О. Павленка, Н. Сродних, О. Хишко, М. Шавріної, К. Шпаковської, В. Шуліна.

Увагу науковців повертають проблеми готовності до імпровізації як виду творчої діяльності, розвитку музично-імпровізаційних задатків та здібностей, навчання основам джазової імпровізації. Разом з тим, залишаються відкритими питання підготовки студентів музично-педагогічних факультетів до художньої імпровізації. Мало дослідженими залишаються проблеми практичного застосування і реалізації музичної імпровізації в інструментально-виконавській діяльності вчителя музики. Тому, метою нашої статті є висвітлення специфіки застосування навичок імпровізації у діяльності вчителя музики.

Мистецтво музичної імпровізації є невід'ємною частиною професійної діяльності вчителя музики. Воно спрямоване на поліпшення і регулювання виконавського процесу, формування позитивних виконавських рис та якостей, а найголовніше – на розкриття творчого потенціалу музиканта. Тому у творчій діяльності педагога-музиканта оволодіння імпровізацією є найвищою цінністю і професійним досягненням. Розглянемо цей феномен.

Імпровізація – це явище універсальне, вона має місце у філософській, психолого-педагогічній та технічній науках, у різних сферах повсякденності, однак найкраще себе реалізує у мистецтві. У художній творчості момент імпровізації є особливо цінним і суттєвим, оскільки він прискорює

пізнавальний процес, збагачує творчість за методом “проб і помилок”, творчістю “навпомацки”, творчістю “раптом” і “напролом”.

Етимологія терміну “імпровізація”, що від латинського (*improvises* – непередбачуваний, *ex improvisis* – без підготовки) вказує на *раптовість*, як на головну ознаку процесу імпровізації. При цьому, імпровізація у художньому виконавстві розглядається як “творчість з ходу”, без попередньої підготовки [3, с.3].

Найбільш яскраво і неоднозначно розкриває себе імпровізація у музичному виконавстві, і проявляється як уміле одночасне створення і виконання художнього задуму. Педагог і музикант К. Черні влучно порівнював мистецтво хорошого імпровізатора з майстерністю оратора: “Коли виконавець сідає імпровізувати перед публікою, він подібний оратору, який прагне ясно і якомога вичерпано, експромтом розвинути яку небудь тему. Як оратор повинен володіти мовою і словом, і вміти без труднощів підібрати будь яке слово, так і пальці виконавця-імпровізатора повинні повністю підкорятися собі інструменту й оволодіти всіма труднощами та механічними навичками виконання.” [1, с. 86].

У інструментально-виконавській діяльності імпровізація найчастіше застосовується в якості навичок, які здатні надати виконавцеві повноцінну творчу свободу. Тому далі йтиметься про навички імпровізації.

Навички посідають важливе місце у музично-виконавській практиці. Вони дають змогу звільнити свідомість музиканта від чисто технічних моментів і направити її на важливіші цілі. Завдяки тому, що деякі виконавські дії стали автоматизованими, музикант має змогу контролювати якість звучання інструменту, динамічний розвиток п’єси, власні емоційні прояви під час гри і т.п. Однак навички імпровізації відрізняються від звичайних виконавських навичок, які здебільшого тлумачаться педагогами як взаємодія рука-музична клавіша і реалізуються як точне попадання на ноти. Вони є відмінні за своєю сутністю, змістом та практичним застосуванням. Навички гри на музичному інструменті є чисто технічними, що

демонструють моторну вправність виконавця і обмежують елемент творчості.

В широкому розумінні, навички імпровізації реалізуються як спроможність вільно виконувати музичні твори (добре володіти інструментом), легко втілювати і відтворювати власні художні ідеї, бути гнучким і швидко реагувати у різних емоціогенних ситуаціях, які виникають під час гри. У кожного окремого виконавця вони можуть відрізнитися за змістовим наповненням, художньою цінністю, оскільки в їх основу закладається індивідуальний виконавський досвід та знайдені художньо-естетичні ідеали (смаки, уподобання, тощо).

У розумінні сутності навичок музичної імпровізації, більшість досліджень беруть за основу сам процес імпровізації (одночасне спонтанне створення і виконання художнього задуму). Тому, навички імпровізації здебільшого тлумачаться педагогами як навички миттєвої готовності рук до відповіді на сигнали. Однак, в інтерпретації педагогів-музикантів вони мають різне уявлення. Так, Куперен розумів навички імпровізації як “локальну пам’ять рук”; Ф. Бах розумів їх як здатність “мати в руках” (доведення гри до повного автоматизму, щоб грати не дивлячись на клавіатуру; [3] А. Нестман говорить про “музику в кінчиках пальців”; у А. Хальма це – “жива рука”; С. Мальцева схильний розуміти навички імпровізації як “руку, яка чує”; у С. Савшинського це “рука, що розмовляє”; Н. Голубовська говорить про “творчі руки” піаніста [2, с.68.].

Усі вищезгадані визначення зводяться до одного розуміння сутності навичок імпровізації: рука є посередником між слуховим прообразом і рухами виконавця, в результаті чого внутрішні слухові уявлення миттєво озвучуються і перетворюються на конкретний акустичний “продукт”. “Рука, яка чує” без зайвих зусиль, легко і чуттєво підкоряється будь якому наказу слуху і видобуває із інструменту саме ті співзвуччя, які виникають в даний момент в уяві виконавця. Однак, таке розуміння навичок імпровізації не вичерпує себе.

Як показує аналіз виконавської практики, в основі навичок імпровізації лежить не стільки процес імпровізації (одночасне створення і виконання художнього задуму), скільки властивість цього процесу – імпровізаційність.

Часто імпровізацію ототожнюють із імпровізаційністю, однак це різні поняття. Розуміння терміну “імпровізаційність” вказує на особливу якість музики, деякі риси її змісту і форми, ефект підкресленої безпосередності вислову, схильність до яскраво ненормативної структури тощо, які є типовими для суттєвих імпровізацій, але можуть зустрічатися при особливих художніх задачах та за їх межами. Так не рідко, спостерігаючи гру виконавця, ми можемо підмітити, з якою легкістю, свободою він виконує твір. В таких випадках можна говорити про те, що його процесу виконання притаманна імпровізаційність (віртуозність, безпосередність).

Таким чином, окрім того, що імпровізація дає змогу одночасно створювати і виконувати музичний образ (праобразом є термін “рука, яка чує”), вона також демонструє справжню творчу свободу виконавця.

Якщо повернутися назад глибоко в історію виконавства і проаналізувати її героїв (Л. В. Бетховен, А. Моцарт, Ф. Ліст і багато інших), можна побачити те, що справжні майстри ніколи не виступали однаково. Їх виконання не було механістичним, натомість вражало творчістю і свободою. Змінювалися акценти, рухи, міміка, характер виконання. На це були різні причини: часом артиста спонукала незадоволеність, пошук кращого рішення, потреба експериментувати; зміна творчого самопочуття, яке диктує виконавцеві свою волю; іноді це пояснювалось незвичайною обстановкою: інший інструмент, незвичний репертуар, незнайома аудиторія, новий склад виконавців і т.д. Часто сам виконавець не очікував такої зміни (варіаційності) у грі, але гарно вправлявся на інструменті, демонструючи імпровізаційну вправність. Така майстерність є виявом творчої самостійності, креативності, справжньої свободи, і здатна формуватися у виконавця у якості імпровізаційних навичок. Такі навички є необхідними для художньої

інтерпретації музичного твору, розвитку виконавського динамізму, творчої самореалізації. [4]

Очевидно, що діяльність вчителя музики не обмежується тільки сольною виконавською творчістю. Часто вчитель музики виступає у якості концертмейстера, не рідко грає в різного типу ансамблях. Окремим видом його діяльності є педагогічна практика. Не виключено, що навички імпровізації мають своє застосування не тільки у виконавстві, але вони широко використовуються у педагогічному процесі та у роботі концертмейстера.

Отже, музична імпровізація майбутнього вчителя музики – це не просто вид художньої діяльності, за яким твір створюється безпосередньо у процесі його виконання. Ми розуміємо це поняття значно ширше, а саме як складний комплексний процес, під час якого вчитель музики реалізує свій творчий потенціал завдяки діяльнісно-виконавським, творчо-пошуковим та психолого-педагогічним діям.

Педагогічний процес є наскрізь експериментальним, в ньому важко спланувати все до дрібниць, тому часто вчителю доводиться застосовувати свої уміння та навички імпровізації. Здебільшого, вони проявляються у якості психолого-педагогічних дій. Вміння добре орієнтуватися в педагогічному процесі, швидко реагувати на будь які зміни, а також знаходити креативні рішення забезпечують цілісність процесу імпровізації вчителя музики. Часто вчителю доводиться міняти хід уроку у зв'язку із втратою інтересу учня до гри, застосовувати інший метод вивчення пасажу, підбирати іншу аплікатуру і т.п.

За попередньою нашою думкою, вчителю музики часто доводиться виступати в ролі концертмейстера, грати в різноманітних ансамблях, й імпровізація тут є невід'ємною частиною.

У роботі концертмейстера навички імпровізації є необхідні. Через те, що концертмейстерська майстерність доступна далеко не всім, вона вимагає високої музичної майстерності, художньої культури і особливого

покликання. Можна навчитися добре акомпанувати, але для того щоб стати справжнім ансамблістом, потрібне особливе покликання – вміння відчувати партнера, а також вміння пристосовуватися до його творчих прагнень, тобто бути не просто гарним піаністом, але і хорошим імпровізатором.

Як показує практика, хороший концертмейстер повинен володіти хорошим музичним слухом, уявою, умінням охопити образну сутність і цілісність твору, а також не аби яким артистизмом.

В своїй роботі концертмейстер не обходиться без імпровізації. Не рідко йому доводиться пристосовувати своє бачення музики до виконавської манери соліста, його звучання (можливості голосу звучати на тон нижче чи вище, і т. п.); проявляти імпровізаційну майстерність у випадку, коли соліст забуває текст.

Гра на слух (коли концертмейстер вміє зімпровізувати вступ або закінчення твору), вправні навички модуляції та транспорту, швидка реакція на стресові ситуації на сцені – все це є тим арсеналом професійної майстерності, яким повинен володіти справжній майстер своєї справи.

Таким чином, навички імпровізації в роботі концертмейстера здебільшого проявляються як вправність читати з листа, грати на слух, здійснювати швидкий транспорт та вдалу модуляцію.

Як показує практика, для того, щоб зрозуміти художню сутність твору, необхідно навчитися швидко зорозово освоювати музичний текст, вміння відразу осягнути будову твору, його структуру, відповідно темп, характер та динаміку розвитку. Концертмейстер повинен навчитися швидко освоювати музичний текст різної складності, вміння комплексно охоплювати багаторядкові партитури і одразу виділяти в них важливе, від менш важливого. [5]

Всі ці навички імпровізації дають змогу концертмейстеру проявити свободу дій, значно полегшують процес виконання, дозволяють контролювати соліста і власну гру.

Щодо педагогічної діяльності, то майстерне володіння музичною імпровізацією завжди може допомогти вчителю – практично у будь-якій ситуації. Сучасні школярі надзвичайно допитливі, обізнані у різних галузях, але надмірна кількість уроків, навчальні навантаження можуть провокувати їх збудженість або навпаки – млявість, спад інтересу, низьку увагу та інше, що знижує пізнавальну активність. Застосування музичної імпровізації (вчителем або пропозиція учням як виду їхньої діяльності) виявиться доцільним і позитивно вплине на подальший хід уроку. Так, під час вивчення різних музичних жанрів більше враження на учнів справить “жива” імпровізація вчителем одного й того ж твору, зімпровізованого у різних жанрах; під час вивчення поняття “темпо” учні швидше зрозуміють його виразне значення у створенні музичного образу якщо вчитель зіграє один і той же твір у різних темпах і організує дискусію з приводу розкриття характеру чи подій у творі тощо.

На сьогоднішній день імпровізувати стало не просто модним, а необхідним атрибутом виконавської майстерності музиканта. Тому мистецтво імпровізації, його техніка, повинні бути доступними не тільки для сольного виконавця, але й бути в арсеналі майбутнього вчителя музики.

Аналізуючи вищесказане, очевидно що навички імпровізації є невід’ємною частиною професійної діяльності вчителя музики. Вони спрямовані на поліпшення і регулювання виконавського процесу, формування позитивних виконавських рис та якостей, а найголовніше – на розкриття творчого потенціалу музиканта. У творчій діяльності педагога-музиканта оволодіння навичками імпровізації є найвищою цінністю і професійним досягненням.

Подальших досліджень вимагає аспект навчання імпровізації майбутніх вчителів музики в процесі їх інструментально-виконавської підготовки. Потребує розробки нових, сучасних форм та методів навчання музичній імпровізації у вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. Из истории фортепианной педагогики / А. Алексеев // Хрестоматия, Киев: Изд-во “Музична Україна”, 1974. – 165 с.
2. Голубовская Н. О музыкальном исполнительстве / Н. Голубовская. – Л.: Музыка, 1985. – 143 с.
3. Мальцев С. О психологии музыкальной импровизации / С. Мальцев. – Москва: Музыка, 1991. – 88 с., нот.
4. Савшинский С. Пианист и его работа / С. Савшинский. — М.: Классика-XXI, 2002. — 244 с.
5. Шендерович Е. В концертмейстерском классе: Размышления педагога / Е. Шендерович. – М.: Музыка, 1996. – 201 с.
6. Ямпольский И. Импровизация / Ямпольский И // Музыкальная энциклопедии. – М., 1974, т. 2. – 508 с.

Аннотация. В статье раскрыто феномен музыкальной импровизации. Выяснено ее практическое значение в исполнительской и педагогической деятельности учителя музыки. Исследованы проблемы и специфика применения импровизационных навыков в инструментально-исполнительской практике. Определена сущность и содержание навыков импровизации будущего учителя музыки.

Ключевые слова: импровизация, навыки импровизации, учитель музыки, инструментально-исполнительская деятельность.

Annotation. The article reveals the phenomenon of musical improvisation. It is found its practical importance in performing and teaching activities of music teacher. Studied the problems and the specific application of improvisational skills in instrumental and performing practice. Defined the essence and content of the improvisation skills of future music teacher.

Keywords: improvisation, improvisation skills, teacher of music, instrumental and performing activities.